

Kosek, Pavel

Následkové spojovací výrazy v barokní češtině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2007, vol. 56, iss. A55, pp. [263]-280

ISBN 978-80-210-4335-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100978>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL KOSEK

NÁSLEDKOVÉ SPOJOVACÍ VÝRAZY V BAROKNÍ ČEŠTINĚ

0.1 Způsoby signalizace následkového vztahu v češtině byly v průběhu 2. poloviny minulého století podrobeny celé řadě zevrubných lingvistických analýz, které byly obvykle zapojeny do celkové analýzy příčinných vztahů v širším smyslu (Kosek 2006). Tyto rozbory přistupovaly k výkladu větné (souvětné) struktury ze sémantických pozic – vycházely z předpokladu, že následkový vztah je založen na ztvárnění kauzálních (kauzálně-motivačních, popř. kauzálně-implikačních vztahů – *ibid.*). Přitom předpokládaly, že v jazykovém systému existují prostředky, které umožňují ztvárnit situaci, v níž jsou dvě situace (propozice)

(1) *Petr miluje Marii.*

(2) *Petr se rozvedl.*

chápany jako vnitřně spjaté kauzálně-motivačními vztahy. Interpretuje-li mluvčí tyto dvě situace jako spjaté kauzálním nexem, umožňuje mu (podle tohoto přístupu) jazyk tento vztah jazykově ztvárnit dvěma způsoby:

(3) *Petr miluje Marii, a proto/takže/a tudíž/a tak/a tedy se rozvedl.*

(4) *Petr se rozvedl, protože/jelikož/že/neboť/ježto miluje Marii.*

České mluvnice obvykle operovaly s předpokladem, že obě formy, tj. (3) i (4), jsou z hlediska souvětné sémantiky ekvivalentní (např. *Mluvnice češtiny 3*: 484). Volbou jednoho nebo druhého způsobu může autor sledovat jisté komunikační nebo textotvorné cíle. Obvykle se předpokládá, že autor jazykovým ztvárněním antecedentu či konsekventu kauzálně-motivačního vztahu naznačuje, která část je z jeho pohledu informačně závažnější.

Na sémantické úrovni existuje mezi příčinnými a následkovými spojovacími výrazy jeden výrazný rozdíl. Interpretační základ příčinných spojovacích výrazů tvoří logická spojka materiální implikace, která je definována tak, že výrok *jestliže p, tak q* je nepravdivý tehdy, je-li *q* nepravda. Naproti tomu interpretační základ následkových spojovacích výrazů představuje jiná logická spojka, a to konjunkce, jejíž (extenzionální) význam lze definovat takto: výrok je nepravdivý, je-li

p a/nebo q nepravda (Běličová-Sedláček 1990: 33; Karlík 1999: 90) – tím také lze vysvětlit, že v následkových vztazích běžně figuruje spojka a , jejíž význam v zásadě odpovídá pravdivostní hodnotě logické spojky *et* (konjunkce). Z těchto důvodů některé mluvnice se samostatným vztahem následkovým vůbec neoperují a považují ho za součást vztahu slučovacího (např. Grepl-Karlík 1996).

Interpretace následkových spojovacích výrazů byla více prohloubena ve studiích aplikujících nástroje teorie argumentace, resp. formální a konverzační logiky (v českém prostředí zejména Karlík 1995, 1999, zde viz také další diskusi k tématu). Podle tohoto výkladu jsou následková spojení jedním z nástrojů vyvozování závěru. Následkový vztah, který se označuje jako vztah konkluzivní, je pak založen na prospektivní (přimočaré) variantě vyvozování závěru: odpovídá mu takové odvozování závěru v úsudkovém schématu modu ponens, které vychází z premis a a z nich odvozuje závěr na základě konkluze (na rozdíl od retrospektivní varianty, která začíná u konkluze a z ní odvozuje premisy – Karlík 1995: 33). Způsob vyvozování závěru pak může být založen na různém způsobu konstruování obsahové souvislosti *jestliže a, tak b*, jež tvoří interpretační základ úsudkového schématu modu ponens:

1/ na induktivním závěru: *a, takže/(a) proto b* – jen v těch případech, kdy je druhý komponent logicky nutně pravdivý (induktivní závěr je reverzibilní = *b, takže/(a) proto a*);

2/ na deduktivním závěru: *a, takže/(a) proto b* – platnost druhého komponentu není logicky nutně pravdivá, druhý komponent odpovídá prvku b , první komponent prvku a v předpokládané obsahové souvislosti *jestliže a, tak b* (deduktivní závěr nemůže být reverzibilní);

3/ na reduktivním závěru: *b, takže/(a) proto (patrně) b* – podobně jako u deduktivního závěru není platnost druhého komponentu logicky nutně pravdivá, u druhého komponentu se obvykle objevují epistémické výrazy; na základě platnosti prvku b je podle předpokládané obsahové souvislosti *jestliže a, tak b* odvozena platnost a .

Následková souvětí jsou svou významovou strukturou velmi blízká jisté skupině účinkových vět (*Mluvnice češtiny 3*: 485), přesněji podtypu, v němž se prezentuje platnost druhé věty jako výsledek platnosti věty první. Na rozdíl od následkového spojení však obsahuje tento podtyp účinkového souvětí ve své významové struktuře moment způsobově-měrový. Řada syntaktiků na blízkost mezi souvětím účinkovým a následkovým upozorňuje, např. K. Svoboda (1954, 1956) rozlišuje mezi účinkem určovacím a účinkem následným (spojení realizovaná spojkou *takže* bez zřetelné způsobově-měrové souvislosti), P. Karlík (1989: 3) dokonce navrhuje považovat za účinkové také věty obvykle hodnocené jako následkové (důsledkové apod.):

(5) *Byl velmi smutný, a proto se rozplakal.*

Kromě sémantických kritérií jsou účinkové věty klasifikovány podle kritérií formálních: za účinkové jsou považována taková spojení, jež mají status hypotak-

tický; proto také není v klasických pracích souvětí typu (5) hodnoceno jako účinkové. Otevřený problém této klasifikace tvoří obdobné případy se spojkou *takže* (více viz v oddíle 4):

(6) *Byl tak smutný, že se rozplakal.*

(7) *Byl smutný, takže se rozplakal.*

Je otázka, zdali je vůbec účelné oba vztahy – následkový a účinkový – od sebe oddělovat. Obě spojení jsou si velmi blízká, a to i některými formálními vlastnostmi, např. mají podobný větosled: účinkové věty vyjadřující výsledek velké intenzity děje/stavu jsou stejně jako následkové postpozitivní:

(8) **Že ochraptěl, tak křičel.*

Přes blízkost obou typů existují mezi nimi jisté rozdíly: a/ **formální** – jak už bylo řečeno, účinkové věty mají status vedlejších vět; b/ **sémantické** – účinkové věty na rozdíl od následkových neumožňují reduktivní závěry:

(9) *Ochraptěl, takže/(a) proto (asi) křičel.*

(10) **Tak ochraptěl, že (asi) křičel.* (tato věta je akceptovatelná v jiném významu než účinkovém, a to způsobovém)

Jak je patrné z předchozích výkladů, následkový vztah je traktován nejednoznačně terminologicky. Objevují se různá označení, která vystihují různé aspekty tohoto vztahu: výsledný (resp. výsledné věty – Zikmund 1863), důsledkový (Svoboda 1972), následkový (Grepl-Karlík 1986), motivovanosti (Běličová-Sedláček 1990), konkluzivní (Karlík 1999). V rámci tohoto vztahu lze provést jemnější vnitřní diferenciaci, což se např. projevuje v terminologickém odlišení mezi *důsledkem* a *následkem* (např. *Mluvnice češtiny 3*: 485; zde se bohužel objevuje jen osvětlení významů těchto termínů prostřednictvím jejich ekvivalentů, jejich definice schází: *důsledek* (*závěr; konkluze*) a *následek* (*výsledek*) – zřejmě se odvozuje od dichotomie *důvod – příčina*, v české syntaxi tradičně odlišované – Kosek 2006). V rámci tradice budu užívat zastřešující termín *následkový spojovací výraz, následkový vztah*, jímž rozumím vztah založený na konjunkci, v němž jsou obsaženy momenty, které do faktu platnosti obou spojovaných vět vnášejí víru ve vnitřní spjatost této platnosti (založenou na souvislostech kauzálně-implikačních, způsobově-intenzifikačních, prostředkových apod.).

0.2 Ve svém příspěvku se zaměřuji na výklad funkcí a významů následkových spojovacích prostředků, a to na základě analýzy vybraných tištěných památek a jazykově reflexivních prací barokní epochy. Spojovací prostředky považuji za hlavní indikátor mezivětných relací (registruji ovšem také užití spojovacích výra-

zů na úrovni spojení větněčlenského a textového), a proto rezignuji na spojení asyndetická. I když registruji sémantickou a pragmatickou dimenzi sledovaných spojovacích prostředků, snažím se svůj výklad primárně založit na analýze formálních vlastností spojovacích výrazů. Svůj výklad směřuji k postižení celkové dynamiky následkových spojovacích výrazů v dějinách češtiny. Soustřeďuji se pouze na následkové spojovací výrazy, účinkové ponechávám stranou. Do svého příspěvku nezahrnuji spojovací prostředky *sice, jinak, nebo*, o nichž jsem psal jinde (Kosek 2002). Kromě toho ponechávám stranou popis navazovacích relativ typu *načež, pročež, z čehož* atd., jež je nutno vyložit v rámci interpretace ostatních relativních prostředků.

1 Vzhledem k tomu, že následkový vztah je založen na konjunkci, mohou být některá spojení realizovaná prostými slučovacími konektory *a, i* interpretována jako následková. Jak ukázal R. Posner (1979), význam těchto spojovacích výrazů je velmi obecný a při jistém lexikálním obsazení či v jisté komunikační situaci mohou být do těchto spojení vinterpretovány další významy, mimo jiné také následkový:

a Což když uslyšeli, kteříž bydlili na věži Sýchemské, vešli do chrámu boha svého Beryth, kdežto smlouvu s ním byli učinili, *a* z toho místo jméno dostalo, kteréž bylo velmi ohražené BiblSvat Sd 9,46; Jidáš jedenkrát tebe zradil, *a* na věky zatracený jest LašČtvrť 195; Jako ten, který jediný Článek Víry nevěří, *byť* by jiné věřil, *tráť* celou Víru; tak ten, který jediný hřích smrtelný v ošklivosti nemá *byť* by jiných litoval, *zbavený* jest zcela Milosti Boží, *a* odpuštění hříchův dojíti nemůže KonPost 29

i Řekl jemu Král: Aleksandrě toho chci od tebe míti, aby žádnýho sobě jinýho Otcem nenazýval kromě nás, *poněvadž* Dcerku naši míti máš, *a* po Smrti našim Králem býti. *Ľ* *z*ustal Aleksander při Králi, *a* Kolby *i* Turnaje vždycy u Dvora Královskýho stropil, tak že pro jeho ctnostné Mravy, *a* pro jeho statečnost každý ho miloval KronDvě A4 v; Když minulý Tejden jeden Farář k jedné již sedm Měsícův těhotné nemocné Ženě povolán byl, *a* uzřel, že po vyspovídání svou Hostii přijmouti, pro Mdlobu již více schopna nebyla, šel do Kostela pro svatý Olej, aby jí poslední Pomázání dal, dříve ale než se vrátil, ta Žena již Duši vypustila, *i* poslal ten Farář pro Felčara, aby té Ženě Život otevřel, *a* Dítě z ní vyňal, kdyby ještě živo bylo, aby mohlo pokřtěno býti... PošNov 8.2.1724, M4 v; ... *a* *poněvadž* ta smradlavá Voda z Hospody ze Studně přinešena byla, bylo v té Studni hledáno, odkud by ten Smrad pocházel, *i* vytáhli z té Studně umrlého Člověka dokonce nahého, který Ruce *a* Nohy svázane měl, *a* *poněvadž* žádný poznati nemůže kdo by byl, domejšlime se: že Cizozemec býti musel PošNov 6.2.1725, L2 r

Na rozdíl od *a* není výraz *i* na souvětěné úrovni příliš frekventován. V barokním období se již plnou měrou projevuje proces jeho postupného ústupu z funkce souvětěného konektoru, způsobený nejspíš jeho významovou a funkční blízkostí k *a* (tento proces je pěkně ilustrován v Gebauerově /1903/ *Slovníku staročeském*, v hesle *i*, kde jsou zachyceny případy nahrazení slučovacího *i* spojkou *a* v mladších verzích staročeského překladu žaltáře). Původně tyto dva výrazy nebyly významově synonymní; J. Bauer (1960: 346–348) na základě staročeského materiálu tvrdí, že v distribuci obou prostředků existoval jistý rozdíl textového či informačního charakteru: „... spojky *i* je užito tam, kde jde o těsně spjaté děje, tvořící složky jedné události, činnosti [...] Naproti tomu spojka *a* připojuje tu většinou větu vyjadřující další rozvinutí děje, něco nového“. Podle staročeského materiálu je zřejmé, že

tyto dva výrazy nebyly ani ekvivalentní funkčně: výraz *i* nejspíš nikdy neměl status spojky, jak je patrné z možnosti jeho kombinace se spojkou *a*, a to vždy v postpozici, tzn. *a i*, a nikdy v antepozici, tzn. **i a* (Bauer /1960: 80/ uvádí pro starou češtinu např. doklad ze Štítného: ... *ten den předpověděl nám proroky svými, a i sám mluvil o tom dni súdném a o znameních, ješto mají prve býti*).

V češtině doby střední se sémantický rozdíl mezi *a*, *i* formulovaný J. Bauerem neprojevuje (ibid.). Dobové gramatiky reflektují kromě slučovacího významu spojky *i* (*et, et etiam*) také význam následkový: P. Doležal (DolGram 130) ji řadí mezi spojky „rationativa et illativa“, J. Konstanc (KonstLim 132–133) ji považuje za ekvivalent jiných následkových spojovacích výrazů: „Conjunkcí *i* jest nercili „Copulativa“, jako *a*, ale také illativa, jako: *pročež* neb *tedy, hoc est, ergo*: jako: *Žádostiv byl Paulin aby, etc. i psal k Jeronymovi: Biblia Nornbergica*“ (KonstLim 132–133); RosaThes ji sice hodnotí jako *coniunctio causalis aequipolens*, nicméně jako ekvivalenty uvádí jen spojovací výrazy slučovací: *a, etiam, auch*. Je tedy zřejmé, že status specifického následkového spojovacího výrazu konektor *i* v barokním období neměl. To potvrzují i další fakta: 1/ objevuje se také v souvětích, které nemají onen následkový význam; 2/ podobně jako ve staré češtině se pojí s jinými následkovými modifikujícími komponenty *protož, tedy* (viz níže).

2 Signalizace následkového vztahu je realizována **lexikálními prostředky**. Jde převážně o výrazy adverbialního charakteru (nebo o tom aspoň svědčí jejich původ), které se mohou pojit s konektorem *a* (výjimečně *i*), popř. se objevují ve spojení asyndetickém. Pro všechny tyto výrazy je typické, že obsahují zájmenný demonstrativní/anaforický komponent *t-*. Primárně jde o prostředky, které realizují různé kontextové (koreferenční) funkce, a to buď jako větné členy (*proto, tím, tak, tudy, odtud, z toho, za to, pro tu příčinu, z té příčiny*), nebo jako spojovací výrazy (*a tak, a proto(ž), proto(ž), tedy/teda*).

2.1 Vyhraněnou skupinu představují lexikální komponenty, v jejichž centru se nachází **zájmenný komponent**.

2.1.2 V následkové funkci je velmi hojně frekventováno příslovce **proto**, které vzniklo adverbializací předložkové fráze *pro+to* (Bauer 1960: 104). Díky svému původu obsahuje významový rys kauzálně-motivační či implikačně-kauzální (Svoboda 1972: 89): užitím výrazu *proto* mezi dvěma jazykovými jednotkami se vytváří předpoklad/očekávání, že jsou tyto jednotky spjaty vztahem kauzující – kauzované, motivující – motivované (Karlík 1999: 90) – podobný význam mají jiné adverbializací vzniklé „kauzální“ výrazy *proč, pročez*. Tento kauzální význam *proto* je dobře patrný z dokladů, v nichž věta uvozená výrazem *proto* následuje po otázce s tázacím výrazem *proč, pro jakou příčinu*:

„*Co jest to, cos učinil mně? proč si neoznámil, že by manželka tvá byla? Pro jakou příčinu řekl si, že jest sestra tvá, abych ji sobě vzal za manželku? Protož nyní hle manželka tvá, vezmi ji, a jdi*“ BiblSvat Gn 12, 18–20; *Pročez, kdybys se ho zeptal, a řekl mu: medlé, pověz mi, co tam budeš dělati? proč tam tak pospícháš? kdyby pravdu vyznati chtěl, musil by odpověděti: teskno mně domá, i protož pověří rozrážím* VierChrist 78–79

Výraz *proto* bývá v sledovaném materiálu rozšířen o formant *-ž* nebo ojediněle

o komponent *-t'* (doložen celkem 4×). Podoba *protož* je velmi frekventovaná, ale omezuje se pouze na iniciální nebo postiniciální postavení ve větě (postiniciální pozice jen po konektorech *a*, *i*). Komponent *-ž* má status sufixu, který slouží k funkčnímu odlišení následkového spojovacího výrazu *protož* od adverbia *proto*. Naproti tomu postfix *-t'* naznačuje pouze textovou koherenci:

proto *Ve všem Protivenství, nenašel jsem lepší pomoci, prostředku, a potěšení jak v Ranách Krista mého. Proto taky v těch já spávám, v těch bez Bážně odpočívám, a každodenně do nich se utíkám* BilPas 146; *A když času některého nenadále mezi ně do pokoje, v kterém se učili, přišel Císař, a našel je ani v Důstojenství a Slávě své sedí, Učitel pak „Arsenius“ stoje před nimi předkládal jim čemu se učiti měli, velmi se proto rozhněval, ... JestřVid 23; Ale kdež to stojí psáno? v kterém příkázání z desíti je uloženo lačné krmítí, žíznivé napájetí? kdež to přikázal Bůh: abychme do svých domův přijímali počestné, a je hostili? však jsou proto sem a tam postavené hospody;... LaštČtvrť 28*

a proto ...; *ale nebyl mu (Petrovi – pozn. P. K.), a jiným dlouhý čas, a teskno seděti s nim při večeri na hoře Sion; a proto jemu, i jiným domlouval Pán: „Šimone spíš? Tak? nemohli ste jednu hodinu bděti se mnou?“* LaštČtvrť 27–28; ... *a nic z toho všeho nenavráti se k tobě na věky věků: a ty však proto musíš se v tomto plameni věčně trápit* BožSlav 757

protož ... *při své čistotě velikou zdrženlivost zachovávala, též i jiné tomu učila, k všem také ctnostným a spravedlivým velmi přívětivá byla, protož také u Lidí velké Lásky dosáhla, neboť ji všickni jako svou Máteř milovali* BeckPos 27; *Ten měl velikou nelibost v lidské nespravedlnosti, protož často je káral, a k polepšení napomínal* MartŽiv 63 L – *Dieser hatte einen grossen Verdruß ob der Ungerechtigkeit der Menschen. Derwegen straffi er sie erstlich, und ermahnte sie zur Besserung* MartLeb 60 P; *„Facta est haereditas mea quasi Leo, in silva – – Ideo odiari eam.“* Učiněné mi jest Dědictví mé, jako Lev v lese, – – *Protož nenáviděl jsem ho* BilPas 118

i protož *Pročež, kdybys se ho zeptal, a řekl mu: medlé, pověz mi, co tam budeš dělati? proč tam tak pospícháš? kdyby pravdu vyznati chtěl, musil by odpověděti: teskno mně domá, i protož pověří rozrázím* VierChrist 78–79; *Ale vidím: že sem byl posavad ve vězení, a zavržený; i protož půjdu i já, a uzmím svýma očima svět, který mi tak chválíš; ...* VierChrist 174

a protož ..., *sotva ta nešlechtná Žena ty Slova domluvila, hned se tak prudký a silný Vitr ztrhnul, že všichni se obávali Kostela padnutí, a protož houfně z Kostela běželi, i také ta bezbožná Hofmistrová, však ale u Dveří Kostelních od toho Větru byla Hubou na Zem poražená, ... Země 298; Viděl zajisté že žádá Oběť Bohu vděčnější býti nemůže, jako pro spasení duši horliti. A protož větší jeho péče a starost byla, jak by mnoho duší Bohu do jeho tenat vehnal, než jak by mnoho zvěří v lesích polapil* TanŽiv 17–18 – *Sciebat enim nullum esse acceptabilium Deo Sacrificium, quam zelum animarum. Multo igitur plus Princeps iste intendebat venationi & salutí animarum, quam capiendarum bestiarum* TanTroph D2 v

protot' *Jest totižto potřebí, aby spravedliví zkoušeni byli pokušením, jako ohněm. Protot' zajisté řekl Raffael Tobiášovi: Že si byl příjemný Bohu, bylo potřebí, aby pokušení zkusilo tebe* Bibl-Svat, Mk 1, komentář; *Proč se raději nenazýváš Katolíkem? Ne nadarmo to navrhuji, poněvadž se až dosavád nachází Luteránští, kteří směji o sobě praviti: My jsme staří Katolíci; ale protot' takovými nejsou* VierChrist 375

2.1.2 Velmi frekventovaný je ve sledovaných památkách spojovací výraz *a tak*, který je svou strukturou i funkcí velmi podobný latinskému *itaque*. V barokním období má *a tak* již nepochybně charakter spojovacího výrazu: 1/ po formální stránce je *tak* se spojkou *a* slovosledně bezprostředně spjato, nebývají mezi ně vloženy jiné větné členy; 2/ v překladech tlumočí následkové spojky *ergo*, *adeoque*, *ergo*, *indeque*, *also*:

... *poněvadž ten prudký Oheň všechny Domy okolo Brány v malé Chvilce zňal, a tak všechny*

Cesty a Průchody ke Bráně zavřel,... PošNov 6.2.1725, L4 r; ...: „Svatý Michael pochopil jest draka hada starého, kterýž jest ďábel a Satanáš, i svazal jej za tisíc let, a uvrhl do propasti: i zavřel ho, a zapečetil.“ A tak dostal svou spravedlivou odměnu, poněvadž prve v tom nejvyšším místě chtěl větší nad Boha býti, nyní do toho nejhlubšího a od Boha nejdelšího místa jest odeslán MartŽiv 97 L 49 L – ... und bunde ihn an ein grosse Ketten, und, verschlosse den Abrund. Also emfangt er seinen rechten Lohn, ... MartLeb 41 P; ...: v kterémžto nadání a Listu Apoštolském léta 967. vyšlém, Jeho Svattost Papežska Kostel Hlavní Pražský nazývá, Ecclesiam Sanctorum DEI Martyrum, Viti et Wenceslai. Církev aneb Kostel Svatých Božích Mučedníkův, Víta a Václava. A tak Svatý Václav dříve než ve čtyřřidceti létech po svém Utrpení, jest od Stolice Apoštolské za Mučedníka vyhlášen, a mezi jinými Mučedníky počtem TanŽiv 119 – ... apellavit: Ecclesiam Sanctorum DEI Martyrum VITI et Wenceslai: adeoque S. Wenceslaus, necdum 40. a Martyrio suo elapsis annis, autoritae Apostolica est... TanTroph P2 v; *At tedy pilný pozor dá opatrný Hospodář, předně, aby obilí v slámě a v vosinách vlhké do stodol a obilnic nevezl, kdež by ležící porušeno bylo, a zpuchlo, a tak sláma k píci a jiné potřebě, a zrna k mouce se nehodila, nýbrž zmařena byla* FišKnih 33 – *Caveat ergo prudens & circumspectus Paterfamilias: Primo, ne frumenta & in stramine, & aristis humida in horea, & „nubilaria“ invehantur; unde fitu corumpantur; & mucescant, indeque stramen ad pabulum, caeterumque usum & grana in farinam inutilia, & inepta reddantur* FišOper 39

Ustalování *a tak* jako následkového spojovacího výrazu potvrzují dobové jazykové příručky: RosaČech (247) ho řadí mezi „rationativa“, DolGram (130) „rationativa et illativa“, PohlGram (146) mezi spojky „der Ursach“. Z barokních lexikografů ho uvádí jen RosaThes, a to v podobě *a tak tedy* (viz 2.1.6).

Následkový význam *a tak* zřejmě ovlivnil překladatele *Života Krista Pána*, který ho nesprávně užil v platnosti výrazu korelativního se spojkou *poněvadž* (ekvivalentu německého *weil – drumb*):

A poněvadž těch Kněžských čeledí čtyry a dvadeceti bylo, a tak v čtyry a dvadeceti Nedělích pořádek na ně přicházel služby a povinnosti vykonávali MartŽiv 117 L – *Und weil dieser Pristerlicher Geschlechte vier und zwanzig waren, drumb* *kame der Gottesdienst alle vier und zwanzig Wochen einmahl an ein Gchlecht* MartLeb 109 P

Z některých dokladů je zřejmé, že *a tak* významové rysy spjaté s původním významem druhého komponentu *tak* zcela neztratilo:

způsobový ... *pícháním lva zraku zbaví, a osepí, a tak přemožený od blechy Lev nemoha viděti, a živnost sobě hledati, buďto hladem scepená, anebo z nějakého vysokého místa padna, kozelec přemete, a zahyne* MarTroj 234–325; ...: *ale Syn jsa vnuknutím Božím, o oukladu Máteřském vynaučen, tak se vymlouval, aby sice Mateře slušně neurazil, však přitom znáti dal, že to před ním tajné není, co ona o něm v svém srdci smejšlí, a tak ji od sebe, bez všelijaké těžkosti její svobodnou propustil* TanŽiv 52–53 – ...; *cui ille, de toxico divinitus monitus, filiali observantia respondit, sic tamen, ut se insidias intellegere ostenderet, eamque salvam et incolumem dimissit* TanTroph H1 v

účinkový *Ale Mládenček uměl dobře plouti, a tak připloul k jednomu Ostrovu, na němžto čtyry Dni beze všeho Jídla byl* KronDvě A2 v (zde je účinkový význam sporný); *První jest pokora; nebo Lotovi ustoupil, ačkoli jak věkem tak ctnosti a všemi jinými věcmi o mnoho větší byl nežli Lot, a tak naplnil skutkem to, což potom napomínal Sv. Pavel říka: „aby se věrní uctivostí vespolek předcházeli“* BiblSvat Gn 13, komentář

Původní význam *tak* zůstává zachován v těch případech, kdy je na hranici dvou vět užito samostatně, bez spojky *a*:

A toho všeho Znamení neumylné i Očima svýma v Roku 1660 s mnohýma jinýma jsem spatřil, když na tom místě Základ pro stavení Kostela se kopal, kdežto nalezené jsou mezi Rumem od tolika věkův Cihly již všechny rozdrobené, rozličné Nádoby a Nástroj železný, jako Podkova na způsob

Turecké, dva Sekáče podobné Kuchařským Sekáčkům, Pravitko železně, jakého k vyměřování Zedníci užívají, a jiné těm podobné věci, ješto však sice nic před tím znáti nebylo, aby nějaké Stavění na tom místě někdy býti mělo, než všecko se zdálo jen pouhá Skála; tak ty Řičeniny (sic!) již věkem byly zarostly: krom že hluboký Příkop vůkol téhož místa vykopán byl, který však zdali by od přirození, aneb mistrovsky učiněn byl, ne hned rozeznati se mohlo TanMHor 30–31 (význam míry); Příklad Pán Lotovi netoliko aby vyšel z Sodomy, ale také ze vsí vůkol krajiny, tak aby ani jiskrami, aneb dejmem od Sodomského ohně zastížen nebyl. Tak i nám přikazuje netoliko hříchů ale také všeliké příležitosti k hřešení se varovati, věda že skrze zlou příležitost snadně k hříchu přivedeni budeme BiblSvat Gn 20, komentář (význam způsobu, popř. prostředku); ...; a jestliže nepřestali o něj se starati, brzíčko se odtud, neřekna žádnému žádného slova, vykradlo, a sotva po několika měsících na to místo se navracoval. Ták hle naprosto nechtěl, aby jiní o jeho pohodlí myslili TanMuž 47 – ..., & vix post menses aliquot ad eum locum revertebatur: ita nec cogitationem volabae ab ullo de se sumi TanVir 42 (význam způsobu, popř. prostředku)

2.1.3 Na rozdíl od *a tak* se v barokních památkách téměř neobjevuje následkový spojovací výraz ***a tím***:

*Vzbudil tedy mnoha Srdce nevěřících proti, Svátému Muží, aby jej v nenávisti měli a jeho mladšího Bratra, aby jej zamordoval, a tím dříveji sám Knížetství opanoval, ponoukal a vzbuzoval TanŽiv 68 – Corda igitur infidelium plurima adversus B. Virum in odium excitavit, et Fratrem eius Minorem obiectu terrena dignitatus in mortem eius armavit TanTroph K2 r (v českém překladu navíc; v tomto dokladu lze *tím* chápat také jako součást komparativu)*

Absenci tohoto víceslovného spojovacího výrazu potvrzují také barokní gramatiky a slovníky, jež ho vůbec nereflktují. Nepochybně to souvisí s *tím*, že si forma *tím* (instrumentál demonstrativního zájmena *to*) ponechává svůj prostředkový význam:

Rovně též Davidovi ukázal se Anjel u humna Arevny Jebuzejského, tím ukázav, že by tam měl od Šalomouna Chrám Boží vzdělán býti BiblSvat, Zj 8 komentář; Mnohý vida že Kněh Spisování Práce jest velká, a potřebuje bedlivé pilnosti, za kterouž poněvadž žádné vděčnosti, ani hodné Odměny (nýbrž hojně Pomluvy) od Vlastencův očekávati nemá; tím tedy odstrašen jsa, by chtěl i mohl, nic toho před sebe nebere, čím by svou Vlast zvelebil BeckPos 5; Když si počal znamenati tupost očí, zmenšení sluchu, a jiných smyslů nedostatky, mdlobu těla, a těžkost; zdalí sem ti na rozúm tím nedávala: že se k tobě kradu a blížím, a ještě smíš lháti, žes nebyl odemně napomenut? protož děle na tě čekati nebudu VierChrist 96–97

2.1.4 Ve sledovaných památkách se pouze sporadicky objevuje v následkovém spojení příslovce ***tudy***. Podobně jako *tím* si uchovává svůj původní místní (směrový) význam:

...; nebo mají Obyčej Lidé Opilstvím se vymlouvatí, a tudy Provinění svá ztenčovatí, jakoby málo aneb nic nezhrěšili, kdož něco proti Pánu Bohu, aneb proti Lidům, z Opilství přečinil:... JestřVid 103; Ovšem byl trpělivý Constantinus Císař, byl trpělivý i Alexander Veliký; ale jiným oumyslem onen, z jiné příčiny ten. Constantinus z podnětů věčných: aby se totižto tím jeho Božské Velebnosti zalíbil. Alexander z podnětů časných: aby se totižto svou velikou myslí lidem zalíbil, a veliké sobě jméno tudy na světě udělal:... VierChrist 25; Nebo milosrdný Pán chtěje svého služebníka zásluhy zvelebiti, počal záranky okolo něho, a s nim působiti, aby se tudy zlych nešlechtnost zahanbila, aneb k činění pokání Bohaprázdná srdce obrátila TanŽiv: 83–84 – ..., siquidem Misericors Deus, volens praetara famuli sui decorare merita, hoc initium signorum operatus est in Beato Martyri, ad convincendam pravorum matitiam, vel ad agendam inuitando poenitentiam TanTroph M1 v; Zapotřebí jest: aby jeden každý sám na sebe vzezřel, a uznav důstojnost svou, nemiloval věci opovrženějších, nežli on sám jest; aby tudy nečinil křivdy Stvořiteli svému: ... VierChrist 191

Na rozdíl od dobových památek Rosův *Thesaurus* (RosThes) dokládá pronikání *tudy* do následkové platnosti: kromě samostatného hesla *tudy* má jednak heslo *a tudy*, jednak *tudy pak*, kromě místního významu samotného *tudy* (*skrz to místo*) *illac, dadurch, tudyto, skrz to místo, hac, hierdurch* uvádí následkový význam *a tudy*: *a tak tudy, tou cestou, tou měrou, a tak, a tak tedy, následovně, et sic, sic itaque, ergo, dahero, disemnach, welchemnach*. Rosův poměrně podrobný výčet ekvivalentů *tudy* svým způsobem představuje interpretaci významového vývoje tohoto výrazu: od místního (dynamického) přes prostředkový/způsobový až k následkovému. Vusín (VusDict) – svou lexikografickou metodou konzervativnější než Rosa – zná jen místní význam *tudy*: *tudy předce (ist hac, hierdurch)*. Barokní mluvnice spojovací následkový výraz *a tudy* neuvádějí.

S příslovcem *tudy* příbuznou podobu *tudíž* jsem v památkách nezaznamenal; zachycují ji pouze slovníky, a to pouze ve významu místního příslovce: VusDict *tudíž brzo, statim, geschwind, bald*; RosaThes *tudíž, brzo, brzy, uix non, facite, baldt, tudíž by se bylo stalo, uix non factum fuisset, Es wäre baldt geschehen*. Jeho následkový význam se pravděpodobně definitivně vyvinul až v průběhu období národního obrození – ačkoli se v následkové funkci ojediněle objevuje již v 1. polovině 19. století (Jelínek 1957: 543). J. Jungmann (1838) ho ještě hodnotí jako adverbium místa (*zde, tudy, sem, tam*) a času (*od té doby, za krátký čas, hned*).

2.1.5 Ojediněle se v následkovém vztahu objevuje jiný výraz místního významu *odtud/odtud'*:

odtud *Sotva přichází, zase odchází, sotva přijíždějí, zase odjíždějí, sotva vyšli z hoře, zase se v poušti do Moře, odtud' výborně mluví Velebný Celada:... MarTroj 254; „Spravedlivým soudem Božím (dí S. Řehoř) dopouští se, aby se rozmnožila vina, aby se veřejně dovršila k trestání“. *odtud* sv. Pavel o bezbožných praví: „aby naplňovali hříchy své vždycky“, a v Žalmu čte se: „Přilož nepravost na nepravost jejich, a ať nevcházejí v spravedlivost tvou.“ *odtud* píše se o Pánu Bohu: „Seslal na ně, etc. dopuštění skrze Anjely zlé...“ BiblSvat Gn 15, komentář*

a otud *Pročež zásluha věčného života, kteráž ztracena bývá, hned jak člověk smrtedlně hřeší, a Pána Boha hněvá, není založená na samém dobrém skutku, ale také na hodnosti osoby Pánu Bohu milé. A otud pochází že Písmo svaté svědčí, že život věčný zaslíben jest milujícím Boha BiblSvat Gn 4, komentář*

2.1.6 Ve sledovaných památkách je velmi frekventován výraz *tedy(t')/teda*. Na rozdíl od nové češtiny se neobjevuje ve spojovacím výrazu *a tedy*. Absenci tohoto spojovacího prostředku potvrzují i barokní mluvnice, které *tedy/teda* sice řadí mezi „spojky“ „rationativa“ nebo „ellativa“, nicméně nikdy v kombinaci se slučovací spojkou *a tedy*. Podobně ještě V. Zikmund (1863: 575–576) ve své *Skladbě* neuvádí žádný doklad na spojovací výraz *a tedy*. Výraz *tedy* se může pojit jen se spojovacím výrazem *a tak* (tj. *a tak tedy*), s čímž se lze setkat v Rosových jazykovědných dílech (RosČech 247, RosThes – ovšem Rosa zná také samostatné užití *tedy* v následkové platnosti).

Skutečnost, že se *a tedy* v barokních památkách a jazykovědné produkci neobjevuje, zřejmě neznamená, že se oba prostředky nemohly v textu spojit. Např. jsem zachytil doklad spojení *tedy* s jinou slučovací spojkou *i*:

Jiný pravil: Mojí Rodičové byli Evanjelici, i já tedy budu, a jinak neučiním VierChrist 374 (v tomto dokladu je i možno interpretovat také ve významu také)

Z barokních dokladů je zřejmé, že *tedy* už nemá původní význam časového příslovce:

1/ V barokních slovnících je překládáno různými následkovými výrazy: *Vus-Dict itaque, igitur, ergo, derohalben, also, demnach*; RosaThes ho hodnotí jako *coniunctio rationalis* a uvádí ekvivalenty *ergo, itaque, daher, also (zajímavé je, že variantu teda považuje za časovou: tunc, alsdann; jako příklad cituje větu, v níž je teda korelativní se spojkou když)*;

2/ V latinských předlohách českých překladů odpovídají českému *tedy* výrazy *ergo, igitur*:

Vzbudil tedy mnoha Srdce nevěřících proti, Svátému Muži, aby jej v nenavisti měli a jeho mladšího Bratra, aby jej zamordoval, a tím dříveji sám Knížetství opanoval, ponoukal a vzbuzoval. Bratr tedy poradil se tajně s svými, jak by to dábelké vnuknutí vykonati, a Bratra o život připraviti mohl. Nebo svého nevinného Bratra, spolu s svými, vždycky v nenavisti měl, a jemu protivny byl, až ho i zamordoval. Vzav tedy radu od svých, ošemetně s Bratrem přátelský pokoj a smíření činí a obnovuje, a máje svému, v nově narozenému Synu křtiny strojiti, jej též na křtiny do Staré Boleslavě, na den Svatých Kozmy a Damiána k sobě do Domu zůve TanŽiv 68 – Corda igitur infidelium plurima adversus B. Virum in odium excitavit, ... Frater ergo eius, instinctu Diaboli, cum suisu complicitibus consilium iniiit occulte, & quibus artibus tradat fratrem suum ad mortem. Semper enim per se eum cum suis odio habuerat, ... Simulatorie igitur facta pace supernefandus, ... TanTroph K2 r

Z českých překladů latinských předloh i z dobové jazykovědné produkce plyne, že *tedy* má charakter spojovacího výrazu. To potvrzuje také slovosled tohoto výrazu v barokních památkách: v dokladech se bezvýhradně objevuje v pozici iniciální a postiniciální (dominuje postiniciální):

Mysl lidská ani myšlením, ani chťením, ani bohatstvím, ani ctí, a rozkošemi zemskými nikdy se nasytiti nemůže v tomto životě; tedy musí míti nějaký jiný život, a jiný cíl, kterým by se nasytiti mohla, sic by nikdy cíle svého dojiti nemohla: ješto všechny jiné věci svého cíle dojiti mohou BožSlav 724 L; Za tím tobě poručím Klášter vystavěti: Král tedy počal v zemi revalienské klášter stavěti, ale jsa od smrti zachvácen, jej nedostavěl... TanŽiv 132 – Interim ceonobium te extruere jubeo. Rex ergo ceonobium in terra revaliensi aedificare coepit, ... TanTroph Q2 r; Ať mlčím že často „Positores“ nevědí, které by jméno bylo „Substantivum“ a které „Adjectivum“: ba ani které by slovíčko „cuius partis“ bylo: trefit se jim tedy hrozně chybovati a všechno zpřevraceti a zmastí;... KonstLim 280

Avšak jako spojovací výraz není *tedy* vázáno na parataxi, jak ukazují případy, v nichž je umístěno po hypotaktickém spojovacím výrazu:

Za Čtvrté: Za Noviny dotčené Ročně platiti se bude Osm Zlatých Rej: Kdo by tedy kolivěk jich oučasten býti chtěl, tomu ať se líbí časně ohlásiti, a plat Čtvrt, aneb Půlletní k ulechčení mých velikých Outrat napřed složití PošNov 1719, Předchůdce 3; To poslední přijímání živého těla Božího, živého, ne mrtvého Beránka, jménuje se „Viaticum“ Pokrm, a posilnění na cestu k věčnosti. Poněváž tedy nevíme, kdy nám ta cesta nastane, jako Izák; nevíme dne smrti naší, aniž nevíme budemeli moci míti tu příležitost, tu milost od Boha, před smrti naší poslední večere Pána oučastní býti LaštČtvrt 217; A může se to státi skrze Zázrak, jako Prut Mojžišů mohl se obrátiti v Hada, a jako pouhá Voda v Káni Galilejské mohla se obrátiti v opravdové Víno. Ač tedy pravda jest, že naši Kněží svým přisluhováním, neb svou službou to působí, že Bůh a Kristus jsou pod způsobou Chleba a Vína; nic méně však nemůž se říci (jakž nás pomlouvají Nekatolíci) že Kněží naší Boha, a Krista dělají, neb vyvozují BožSlav 322 L

Z uvedených příkladů je zřejmé, že *tedy* slouží především k posilování textových vztahů, že jeho spojovací funkce se primárně realizuje na úrovni textové organizace.

Na rozdíl od výrazu *tedy* je příslovce **tehdy** (s *tedy* spjaté společným původem) v následkové platnosti užíváno výjimečně:

...: nebo ona (Rodička Boží – pozn. P. K.) bez pochyby dobře věděla, kterak by se nejpříhodněji to konati mělo. Poslyš tehdy co o ní pší mnozí Svati Otcové, jmenovitě sv. Bonaventura a Bernard, ... TanMHor 14–15; Z té příčiny Strážné po cestách nařídila, jenž by bitím Kněží odvracovali, aby k Václavovi Knížeti každodenně, k vyřizování svých povinnosti, docházeti nemohli. Tak mnohou tehdy krvi Mučednickou z kropený Staroměstský Rynk, Páteru Albrechtovi Chanovskému z Tovaryšstva Ježíšova, od života Svattosti pověstnemu... slušně v uctivosti byl, ... TanŽiv 15 – *Itaque per viam custodes disposuit, qui plagis inflictis Sacerdotes arcerent, quo minus Venceslaum per quotidiana officia adirent.* (začátek nového odstavce) Tanto ergo Martyrum sanguine resperum Forum Pragense merito P. Alberto Chanowsky Societ: Iesu, cum opinione sanctitatis defuncto ... in veneratione fuit, ... TanVir D2r; ...: nad čímž ubohý Starec tak truchlivý byl, že pro velikou žalost bylby musil umřít. A tak tehdy ten svatý Muž celý život v žalosti a bídě strávil MartŽiv 68–69 – *Worüber er sich billig also betrübt, daß wan er schon nit aus Alterthumb, so hätt er doch für Layd müssen sterben. Also hat dieser heilige Mann sein ganzes Leben in Elend beschloßen* MartLeb 65 P

Následkovému užití výrazu *tehdy* zřejmě bránil jeho časový význam. Oba významy výrazu *tehdy*, tj. následkový a časový, uvádějí barokní slovníky. Vusín (Vus-Dict) ho charakterizuje jako spíše časové *tum, tunc, damahls, alsdann, also*. Na rozdíl od něj Rosa (RosaThes), který se vyznačuje jak „vyššími“ lingvistickými ambicemi, tak i jistým voluntarismem, využívá kolísající kvantitativní a uměle ho rozděluje na dva samostatné výrazy: *tehdy* a *tehdy*. Zatímco *tehdy* považuje za ekvivalent *tedy* (*conjunctio rationalis*), který je prý frekventovanější než *tedy* (*est magis in usu quam tedy*), podobu *tehdy* hodnotí jako časové příslovce (*tunc, illo tempore, tunc temporis, dazumahl, dazumahlen, der Zeit*), které se už v jeho době neuvádějí (*moderno tempore non est in usu*). V části gramatik (DrachGram 148, KonsLim 131, DolGram 130) se mezi následkovými spojkami objevuje pouze *tedy*, v Čechořečnosti (RosČech 247) a v Pohlůvě gramatice (PohlGram 146), která těží z Rosova mluvnického díla, se vedle *tedy* mezi spojkami následkovými objevuje také *tehdy* (oba autoři však upozorňují na její význam časový: Rosa uvádí ekvivalent *tunc*; Pohl *dazumahl*).

2.2 Mezi prostředky, které signalizují následkové vztahy svým lexikálním významem, lze zařadit některé **předložkové fráze** (*pro, za, z*) obsahující zájmeno *to* koreferenční s předchozí větou frází (přibližně rozsahu konstituentu)/větou/základní textovou jednotkou (hledání antecedentu koreferenčního výrazu *to* se řídí především pragmatickými hledisky). Tyto předložkové fráze mají status příslovečných určení příčinných; jelikož předložky obsahují i jiné významové momenty než kauzální, bývá v předložkové frázi obsaženo substantivum *příčina*. V předložkových frázích mohou být také užita navazovací relata:

z Levante Vlaskou Řečí vyznamenává východní Zem, z té příčiny od Řekův Natolia aneb Anatolia nazývána, před časy pak Azie Menší jménována byla, jest pak Krajina při černém, a prostředzem-

ním Moří ležící, k východu, až k Řece Euphrates se vstahující,... PošNov 6.2.1720, L1 r; Viděl opět Sedláček, jak v některých Obecních Lidu Domích Rodičové své malé Dítky v Pobožnosti chovali, učili je pilně na Kolena klekati, Ručičky skládati, a tak se Pánu Bohu modliti: a sami s nimi se modlili, a Příklad dobrý jim dávali. Z toho pošlo, že z nich byli podařilý Děti, a čemu se dobrému z mládí naučili, to celého Života svého zachovávali JestřVid 25

za Hruběs mu tedy ó duše zavázána: mnoho si vzala, sama si z sebe nic neměla. A za to všecko nemáš, co bys mu dala, jen srdce své, jen toliko: abys milovala: ... VierChrist 186

pro ...a však Obyvatelé Města Gabaa mnozí pokusili se to udělati v Noci, a cizí manželku Levity jednoho, na Noclehování tam přijatého, huř než Psi Násile ji činic celou Noc, o Život ji připravili. Pro kteroužto Příčinu jich a jiných mnoho tisícův pomordováno bylo, ... JestřVid 80; ...tak mnoho pro Obecné dobré, dílem konali, dílem sepsali, že Práce jejich neomrzelé, pro dobré Obce, Unavení, hodné jest více podivení, nežli dokonalého, podlé rozumného Vtipu, postižení. (začátek odstavce) Z té. a ne jiné Příčiny (ať Pravdu mluvím) přemejšlel jsem i já od dávného času, kterak bych těch chvalitebných Šlápějí, našich Starožitných Čechův následovati, a všem těm, ješto spasení býti, a věčného Blahoslavenství dojíti chtějí, nějaký Podnět, a upřímné Ponuknutí... poskytnouti mohl;... MarTroj, předmluva 1P

3. Do funkce následkového spojovacího prostředku pronikají zájmenná příslovce **odkud(ž)/odkad(ž)**. V této funkci se ustalují díky svému místnímu (direktivnímu) významu, který zůstává i v následkové funkci stále zachován. Převážně se uplatňují na hranici mezi relativně samostatnými textovými jednotkami (obvykle následují po tečce nebo dvojtečce). **Odkud** je svým významem velmi blízké výrazu **odtud** (viz 2.1.4), avšak oba výrazy se od sebe liší funkčně. **Odkud** na rozdíl od **odtud** (a také ostatních výrazů uvedených v oddíle 2) je pevně vázáno na iniciální pozici věty, nikdy se nepojí s větami spojenými slučovacími spojovacími výrazem a neklade se do vedlejší věty. Má status navazovacího relativu, k čemuž ho předurčuje *k*-ový element (společný všem navazovacím relativům):

odkud Dle kterého vyšetření, vynalezl on Páter Kircher způsob onen přepodivný, nim by se i ty řezebné Dila udělali uměly, aby mluviti mohly. Odkud se vidí, že čím více takových Proměn, neb ustovních oudův ve spolek Udeření, neb mezi sebou roztažení, v některém Jazyku se nachází, tím ten Jazyk proti jinému jest dokonalejší FrozObr 13; Nebo až podnes Obyvatelé Štramberští, od Předkův svých nazývají ten Pohanský Vpád, Černé Vojsko, to jest Čarodejné, proto že v Moravské Řeči oboje slovo jednu věc vyznamenává, odkud Černé Knihy se jmenují, které v sobě Čary a Kouzla obsahují TanMHor 32

odkudž Aníž z něho jaká Znamení aneb Zříceniny pozůstaly, odkudž by se poznati mohlo, kde jest tak krásný Zámek stál, aneb kde to Město bylo JestřVid 49–50; ... i hned mu odpovídal (Páter Albrecht – pozn. P.K.), že Kristus Pán nás všecko to, a mnohem více za nás učiní i trpěti ráčil. Odkudž i jiné týmž příkladem Kristovým vzbuzovával k životu Křesťanskému, ... TanMuž 36 – ... respondebat, ita Christum Dominum nostrum pro nobis haec omnia longeque plura fecisse ac tolerasse. Unde & alios exemplo Christi Domini praecipue ad studium vitae Christianae hortabatur, ... TanVir 47–48; Neměli pak žádného Zákona v ten čas, kromě Zákona přirození, aníž měli jakou Vrchnost, než každý činil, co se mu zdálo a líbilo. (začíná nový odstavec – pozn. P. K.) Odkudž pocházelo, že lidé pomalu na Pána Boha zapomínali... MartŽiv 62 P – Die Menschen hatten kein Gesätz der Natur; sie hatten auch keinen Herrn noch Oberhaupt; sonder ein jeder thäte was ihm gefiele. (začíná nový odstavec – pozn. P. K.) Hierauß entstunde daß sie algemach Gottes vergassen, ... MartLeb 60 L;

odkadž Na to odpovídá zde Bellarmin Kardinal, že větší díl těch, ješto v nouzi postaveni sou, nedouffá v Pánu jakž sluší; ani tak příkázání Božích nezachovává, jakž Bůh prikazuje, a mnohem méně raduje se v Pánu: odkadž není divu, že je Bůh v nouzi zanechává BiblSvat Ž 36, komentář

Podoba se sufixem *-ž* naznačuje dovršení gramatikalizace prostředku, podobně jako je tomu u jiných (starších) navazovacích relativ *proče-ž, na-čež, z čeho-ž* atd.

4 Mezi poměrně frekventované spojovací výrazy patří v barokních památkách spojka **takže**. Vznikla splynutím korelativního *tak* a hypotaktické spojky *že*, jejichž spojení mělo původně účinkový význam; podoba *tak že* je doložena již od období staročeského (Bauer 1960: 278). I když má v barokním období nepochybně charakter jednoho slova (viz níže), povědomí o původní platnosti obou komponentů ovlivňuje její grafiku – oba komponenty jsou důsledně tištěny zvlášť. Z podobných důvodů (sémantické a funkční svébytnosti jejích komponentů *tak, že* v jiných kontextech) zřejmě samostatnou spojku *takže* nereflektují barokní gramatiky a slovníky (za samostatný spojovací prostředek ho dokonce ještě nepovažuje V. Zikmund 1863).

Jak bylo řečeno v úvodu této studie (oddíl 0.2), mezi účinkovým a následkovým vztahem existuje velmi silná afinita: v obou typech je druhá věta prezentována jako následek první věty; účinkové věty přitom obsahují navíc moment intenzita/kvantita. V těch větách, v nichž není intenzita vyjádřena explicitně, pak může být účinkový význam spojovacích výrazů přehodnocen na význam následkový. Úzká souvislost obou významů se nepochybně projevuje v tom, že od nejstarší doby mohly být i jiné účinkové spojovací výrazy užívány v platnosti následkové (*až, tak jak*, Bauer 1960: 273, 275).

Spojka *takže* si v barokních památkách ještě převážně uchovává účinkový charakter:

1. Následuje po větách obsahujících výrazy vyjadřující intenzitu nebo kvantitu

...: *Tři Krkavci kamžkoli jdem, vsudy za námi hrozně krkajíc letí, tak že na žádném místě nemůžem pokoje před nimi míti KronDvě A3 r; Ó Pane Ježíši Kriste, rač prosím se rozpomenouti na přílišný Zármutek tvůj a Bázeň, kterou požehnaná Duše tvá naplněná byla, když v Hodinu nastávající Smrti všeliká Síla Srdce tvého **dokonce** ovadla, tak že na přesvatou Tvář k Zemi padaje, třikrát smrtně jsi omdlél, a přes devadesáte Tisíc krvavých Krůpějí vypotil TanMHor 120; Ví se zajisté dobře, že co se v Lidu vkoření, a ujme, to jako Trní se těžce vydobude, a **těžce** vyrve, tak že snážej Kopáče upachtuje FrozObr 11*

Význam velké intenzity může být v řídicí větě naznačen jen obecně zájmennými výrazy

tak ...: *neb v červeném moři, jakož i v jiných mořích (jak správu dávají ti, kteří očima svýma viděli) jsou pěkné luka, plné všelijakého kvítí, ale když z vody se vyjme, tehdy tak stvrdně, jako nějaký křišťál, tak že s tím kvítím, jak pokoje, tak Oltáře mohou se pěkně ozdobovati MartŽiv 77 L – ... welche in dem Wasser zwar weich seynd, so man sie aber abbricht und über das Wasser bringt, so werden sie so hart wie Crystal, daß man gar schön die Altär und Zimmer damit zieren kan MartLeb 72 P; ... tu taky želeli tak velice nad tou nešťastnou skázou svých rodičův, sester, bratrův, a jiných přátel, tak že od té žalosti téměř byly by také zemřeli: ... MartŽiv 66 L – Sie beklagten den elenden Undergang ihrer lieben Brüder, Schwester und aller Bekandten, und wären vor Leyd auch schier mit ihnen gestorben MartLeb 63P*

takový *Pátého dne tohoto Měsíce Hrabě z Klermontu znenadáni do takové Mdloby upadl, tak že skrže to celý Dvůr v nemalém ustrnutí byl, poněvadž ten Prynec u všech v velké vážnosti jest obzvláštěně jeho Pán Bratr Kníže z Bourbonu o něj velkou Starost měl, ... PošNov 1.1.1726, A3*

v; ... dal ji také posledně dost patrně k Srozumění, že takovým Plamenem Lásky k ni rozpálen jest, tak že se domnívá, že dřív Času umřítí musí, jestliže žádného znamení Lásky, a Milosti od ni nedosáhne Jenov A5L-P

2. Odpovídá německým a latinským účinkovým spojkám, popř. polovětným konstrukcím

Jiní zase byli Vrátní, jiní dříví a vodu ku potřebám Oběti donášeli, jiní Chrám čistili a vymítali, a naposledy někteří byli Soudcové a Správci lidu: tak že ačkoliv jich za časů Davida Krále do osmi a třiceti tisícův bylo, a každodenně po dva tisíce v bílém hedbávném Rouchu v Chrámě posluhovali, však měli všickni dosti co činit MartŽiv 118 P – ..., andere reinigten und lehrten den H. Tempel, und leztlich, andere waren Richter und Vorseher des Volcks. Also daβ obschon ihrer zur Zeit Davids acht und dreissig tausend waren,... so hatten sie doch alle genug zu thun MartLeb 110 P; Pročež na zkoušení toho, poněvadž té doby okolo hrobu toho svatého byly ještě nízké mříže, vstřel sem tam skrze ně naschvál nohu, tak že sem i na hrob jeho opovázlivě šlapil TanMuž 15 – Quare experiudi gratia cum eo tempore adhuc clatrae circa sepulcorum Sancti essent rarae & demissae, pedem eo cum contentu data opera imposui, ita ut sepulchrum calcarem TanVir 19–20; Tak mnohou tehdy krví Mučedlnickou zkropený Staroměstský Rynk, Pátru Albrechtovi Chanovskému z Tovaryšstva Ježíšova, od života Svattosti pověstnému (jehožto Život nedávno v Kolině vytlačený na jeho vyšel) slušné v uctivosti byl, tak že kolikrátekoli přes něj šel, s obzvláštním vnitřním poctěním jej oslavoval TanŽiv 15 – Tanto ergo Martyrum sanguine respersum Forum Pragense merito P. Alberto Chanowsky Societ: Iesu, cum opinione sanctitatis defuncto (cuius vita nuper Coloniae typis prodiit) in veneratione fuit, quī idcirco nunquam sine interno reverentiae sensu illud transibat TanVir D2r ; ... nebo poněvadž taková semena příliš tvrdého přirození jsou, a silně porušení odpírají, hned jak s tím hnojem do pole vyvezena budou, svou plodností nejourodnější pole, a hnojem vymaštěné docela zkazejí, tak že za mnoho let od té neřesti očištěna býti nebudou moci FišKnih 36 – ...; mox in campos evectum, degeneri sua foecunditate, fertilissimos campos, & simo impinguatos agros, omnino pessumdat, plurimis annis non repurgandos... FišOper 42

V některých dokladech je však zřejmý následkový význam spojky takže:

Té Metlé (sic!) Boží rád se přitovaryšuje na spůsob Sestřičky velký hlad; neb obyčejně se stává, buď na před hlad, a po něm mor; neb zase proti tomu na Zem přichází takové navštívení; kteroužto Metličku Království toto České, jak se čte Kronykách, mnohokrátě zakusilo; totiž Hlad, a Drahotu: tak že mnoho Lidu nápodobně skrze takový nedostatek musilo zahynouti HamHist 119; Bůh pak jest tak vznešený a veliký Pán, že i nejpřednější Anjel jako nic není na proti němu: a nicméně pomní na tak ničemného červička; a ne jen jednou v roce, an by i to bylo nevyslovitelné dobrodiní, nybrž má ho v paměti ustavičně, tak že není žádného okamžení, kterého by na něj nepomněl BiblSvat Ž 8, komentář; ... tu pak hodinu, v kterou umíral Kůno, trápiti ji přestal, tak že Kněz se těšiti počal nebohou osobu od svého zlého hosta již zproštěnou býti. Zatím se stalo jináč: navrátil se zlý host do svého kvartýru, kterého zaklínal kněz, a ptal se: „kde byl?“... LaštČtvrť 43

Následkový význam takže proniká zvláště patrně v těch případech, v nichž překládá latinské a německé slučovací spojovací výrazy:

...; takové jim odpovědi dával, že se mohlo zdáti, jako by jim chtěl po vůli býti: zatím však svůj opravdový oumysl tajil, a brzo ráno vykradl se jim, a bral se po svejch, tak že prvé, než domácí znamenali, že ho v Zámku není, jiz (sic!) on drahně cesty ušed... TanMuž 66 – ... die vero sequenti primo mane sese inde proripiebat, & priusquam domestici in Arce sentirent eius absentiam, jam ille magno vie ... catechisabat TanVir 82; ... a když tam naši Páterové přicházeli, říkala, že přicházejí ďáblové, aby duše svodili. Nicméně všemohoucí Bůh ráčil potom předce její kamenné srdce obměkčiti, tak že Pátera Albrechta uposlechla, a Katolickou víru přijala TanMuž 148–149 – Deo nihilominus pectus eius saxeam tandem emolliente, manus Patri Alberto dedit,... TanVir 15; (viz výše doklad MartŽiv 112 P)

Problematický je syntaktický status *takže*, podobně jako v nové češtině, v níž je hodnocena nejednotně: většina autorů ji klasifikuje jako hypotaktickou (Svoboda 1972, *Mluvnice češtiny* 3, Karlík 1999), i když někteří ji považují za parataktickou (Běličová-Sedláček 1990). Jak vyplývá z předchozích dokladů, v barokních textech se tato spojka vyznačuje vlastnostmi, které spíše naznačují její hypotaktický status (jak to ostatně plyne z původu druhého komponentu, původně hypotaktické spojky *-že*): 1. Pojí se s intenzifikačními výrazy *tak*, *takový* v předchozí větě, tj. má status restriktivní věty (ačkoli v těchto kontextech už ji v nové češtině nenalezneme, Karlík /1999/ novočeské *takže* považuje za potenciálně restriktivní). 2. Překládá latinské polovětné konstrukce (toto je ovšem argument nepřímý). 3. Nikdy neobsahuje určitý slovesný tvar v imperativu. 4. Následuje po vedlejších větách:

... šel s ním do toho, ... sklepu, a vyvolav toho Draka, ukázal ho Bratru, **an** byl velmi churavý a suchý, tak že se sotva kůže na něm při kostech držela JestřVid 76; **Ačkoliv** Pán Koruny Velký Šacmistr v nebezpečném Stavu se vynacházel, tak že o jeho Uzdrávení se pochybovalo, již ale s ním se lepší, mezi tím k jeho Ouřádu mnoho „Competitiv“ bylo PoštNov 12.3.1726, W3v; Z této Kapitoly vyniká otázka. **Proč** tuto jmenovaní otcové tak dlouhověci byli? Odpovídám. I. **Že** byli silného přirození, a měli těla dobře ztemperovaná, tak že všechny vlhkosti těla stály v jisté míře, a jako v glejchu BiblSvat, Gn 5, komentář

Podobně jako v nové češtině se i v barokní češtině spojka *takže* vyznačuje některými vlastnostmi parataktických spojek: 1. věta s *takže* není nikdy antepovávána, 2. nenalezl jsem větu s *takže*, která by tvořila přímou odpověď na otázku, 3. nezaznamenal jsem dvě věty se spojkou *takže*, které by byly spojeny parataktickou spojkou (**Petr zpíval falešně, takže Žeryk vyl a takže si děti zacpávaly uši* X *Petr zpíval tak falešně, že Žeryk vyl a že si děti zacpávaly uši*).

5 Repertoár následkových spojovacích prostředků je v barokní češtině velmi pestrý, tvoří ho výrazy lišící se původně svým významem i slovnědruhovou příslušností (zájmenná příslovce, předložky, substantiva): (*a*) *proto*, (*a*) *tak*, (*a*) *tím*, (*a*) *tudy*, (*a*) *odtud*, *tedy*; *z toho*, *za to*, *z té příčiny*, *pro tu příčinu*; *odkud(ž)*; *takže*. Na rozdíl od nové češtiny se v barokní češtině neuzívá následkový spojovací výraz (*a*) *tudíž*. Spojka *takže* je v barokním období již definitivně konstituována, byť ji dobová jazykovědná produkce vůbec nereflektuje. Ačkoli v některých dokladech je interpretovatelná v následkovém významu, z její celkové distribuce je zřejmé, že si ještě uchovává zbytky svého účinkového významu. Spojovací výraz *odkud(ž)* má charakter navazovacího relativu.

Všechny výrazy zjištěné v barokních památkách si uchovávají zbytky původního významu; z vývojového hlediska je jistě zajímavé, že je lze podle jejich obecného významu zařadit do jistých okruhů: 1. kauzálně-implikační vztahy: *proto*, *pro (tu příčinu)*, *z*, *za*, 2. čas (časová identita): *tedy*, *tehdy*; 3. prostor (směr): *tudy*, *odtud*, *odkud(ž)*, 4. způsob (vlastní způsob, intenzita, prostředek): *tak (takže)*, *tím*. Bylo by zřejmě nesprávné postulovat z existence těchto okruhů jakousi bezprostřední vývojovou souvislost mezi těmito významy a významem následku (pochopitelně s výjimkou 1. okruhu, tj. výrazů s kauzálním významem). Násled-

kový význam získávají jednotlivé výrazy sekundárně, a to na základě funkce, která je všem uvedeným výrazům reprezentujícím dané významové okruhy společná: signalizují vztahy, jež slouží vnitřní organizaci a soudržnosti textu. A právě v této textově organizujícím roli se vytvářejí podmínky pro jejich změnu v prostředky následkové.

Poznámka o transkripci

Doklady jsou transkribovány podle Vintrových (1998) *Zásad transkripce českých textů z barokní doby*. V souladu s těmito pravidly je uchována původní kvantita a interpunkce (včetně „nevyhraněného středníku“, kterému odpovídá font §; nicméně dvojí grafická podoba čárky je sjednocena na novověsky obvyklou commu). Nad rámec Vintrových pravidel je důsledně zachováno původní rozvžení iniciálních malých a velkých písmen. Některé české památky obsahují české překlady latinských úryvků (např. Bilovského kázání), proto jsou citovány jako jeden doklad. Naproti tomu srovnávaná znění cizojazyčných předloh s jejich českými překlady jsou citována zvlášť, a to v tomto sledu: český překlad – latinský originál; obě znění jsou od sebe oddělena pomlčkou a u každého je uveden vlastní odkaz a paginace.

LITERATURA

- BAUER, J. *Vývoj českého souvětí*. Praha 1960.
- BĚLIČOVÁ, H. – SEDLÁČEK, J. *Slovanské souvětí*. Praha 1990.
- DANEŠ, F. *Věta a text*. Praha 1985.
- GEBAUER, J. *Slovník staročeský I. (A–J)*. 1. vyd. Praha 1903. *II (K-netbánilivost)*. 1. vyd., Praha 1904.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1986.
- JELÍNEK, M. *Výběr syntaktických prostředků v obrozenské odborné literatuře*. (Kandidátská práce) Brno 1957.
- JUNGMANN, J. *Slovník česko-německý*. Praha 1835–1839.
- KARLÍK, P. Funkce konkluzivních souvětí v jazykové interakci. In *SPFFBU*, A 47, 1999, s. 85–94.
- KARLÍK, P. *Studie o českém souvětí*. Brno 1995.
- KOPEČNÝ, F. – ŠAUR, V. – POLÁK, V. *Etymologický slovník slovanských jazyků – Slova gramatická a zájmena 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha 1980.
- KOSEK, P. Příčinné spojky v barokní češtině. In *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 2006, v tisku.
- KOSEK, P. *Spojovací prostředky v češtině období baroka*. Ostrava 2003.
- Mluvnice češtiny 3*. Praha 1987.
- MACHOVÁ, S. *Příčina v syntaxi češtiny*. Praha 1972.
- NEBESKÁ, I. Poznámky k příslovečným určením příčinným. *SaS*, 35, 1974, s. 21–25.
- NEBESKÁ, I. K negaci v souvětích příčinné povahy. *SaS*, roč. 37, 1976, s. 291–299.
- POSNER, R. Bedeutung und Gebrauch der Satzverknüpfen in den natürlichen Sprachen. In *Sprechakttheorie und Semantik*. Frankfurt am Main 1979, s. 345–385.
- REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. Praha 2001.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha 1968. *Na-obijeti se*, I. díl (sešit 1–7), Praha 1977; *Obilě-ožžený*, II. díl (sešit 8–15) Praha 1984; *Paběničský-pravý*, III. díl (sešit 16–21) Praha 1996; *Pražápis- přěpuščený*, IV. díl (sešity 22–25) Praha 1998–2004.
- SVOBODA, K. *Kapitoly z vývoje české syntaxe hlavně souvětí*. Praha 1988.
- SVOBODA, K. O souřadných větách vysvětlovacích a důsledkových. *Naše řeč*, roč. 39, 1955, s. 1–8.
- SVOBODA, K. O tzv. větách příčinných a účinkových. *Naše řeč*, roč. 37, 1954, s. 1–11.
- SVOBODA, K. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha 1972.

- VINTR, J., Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické*, roč. 121, č. 3–4, 1998, s. 341–346.
- VODIČKOVÁ, P. *Lexikálně identické komplementizéry: protože – proto – proto, že – (a) proto – proč*. (Magisterská diplomová práce) Brno 2006.
- ZIKMUND, V. *Skladba jazyka českého*. Litomyšl – Praha 1863.

Prameny

Excerptované památky

- BeckPos BECKOVSKÝ, J. F. *Poselkyně Starých Příběhův*... Praha 1700.
- BiblKral *Bibli České*... Kralice 1579–1593.
- BiblSvat *Bibli Česká, to jest, Svaté Písmo*... Praha 1677–1715.
- BilCant BILOVSKÝ, B. H. J. *Cantator cygnus... Hlas duchovní labutě*... Olomouc 1720.
- BilPas BILOVSKÝ, B. H. J. *Passio Domini... Druhé rozvažování postní*. Opava 1721.
- BilPia BILOVSKÝ, B. H. J. *Pia quadragesima... První postní rozvažování*... Opava 1721.
- BožSlav BOŽAN, J. J. *Slaviček rájský*... Hradec Králové 1719.
- FišKnih FIŠER, K. *Knihy Hospodářské*... (Přeložil J. Barner) Praha 1706.
- FišOper FIŠER, K. *Operis Oeconomici*... Praha 1679.
- FrozObr GUMPPENBERG, W. *Obroviště Mariánského Atlanta*... (Přeložil A. Frozín), Praha 1704.
- GumpAtl GUMPPENBERG, W. *Atlas Marianus*... München 1657.
- HamHist HAMMERSCHMID, J. F. *Hystorye klatovská*... Praha 1699.
- Jenov *Velmi pěkná, pohmutedlná a čtení hodná Hystorye, o... Jenověě*... Brno 1772.
- JestVid JESTŘÁBSKÝ, V. B. *Vidění rozličné sedláčka sprostného*... Opava 1719.
- KonPost KONIÁŠ, A. *Postyla, aneb Celoroční vejkladové* ... Praha 1750.
- LaštČtvrť LAŠTOVKA, T. X. *Čtvrtý článek víry*... Trnava 1748.
- MartLeb MARTIN, C. *Das grosse Leben Christi*... Mnichov 1677.
- MarTroj MAREK, D. *Trojí chléb nebeský, pro lačný lid český*. Praha 1728.
- MartŽiv MARTIN, V. C. *Život Pána našeho Krista Ježíše*... (Přeložil E. Nymburský Rodič), Praha 1717.
- PošNov *Český postilion*, Praha 1719; *Pražské poštovské noviny*, Praha 1720, 1724, 1725, 1726, 1727.
- TanMHor TANNER, M. *Hora Olivetská*... Nisa 1704.
- TanMuž TANNER, J. *Muž Apoštolský*... (Přeložil J. Tanner) Praha 1680.
- TanTroph TANNER, J. *Trophaea sancti Wenceslai* ... Praha 1661.
- TanVir TANNER, J. *Vir Apostolicus*... Praha 1660.
- TanŽiv TANNER, J. *Život a sláva sv. Václava* ... (Přeložil F. Kadlinský) Praha 1669.
- VierChrist *Christoslaus Aneb Život Krystoslava Knížete*,...Praha 1725.
- Země *Země dobrá, to jest: Země česká*... Hradec Králové 1754.

Dobové slovníky a gramatiky

- DolGram DOLEŽAL, P. *Grammatica Slavico-bohemica*. Bratislava 1746.
- DrachGram Drachovský, J. *Grammatica Boëmica in V. libros divisa*. Olomouc 1660.
- JandGram JANDYT, V. *Grammatica linguae Boëmicae, methodo facili*. Praha 1704.
- KonstLim KONSTANC, J. *Lima linguae Bohemicae. To jest: Brus jazyka českého*. Praha 1667.
- PohlGram POHL, J. V. *Grammatica linguae Bohemicae, oder die böhmische Sprachkunst, bestehend in vier Theilen*. Wien 1764.
- RosaČech ROSA, J. V. *Čečořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quator partibus*. Praha 1672.
- RosaThes ROSA, J. V. *Thesaurus linguae Boëmicae*, tzv. Neuberský opis (rpk.). Dříve dostupno na WWW: <http://gebauer.ujc.cas.cz/?o=istcj/slovníky>
- VusDict VUSÍN, K. *Dictionarium Von dreyen Sprachen, Deutsch, Lateinisch, und Böhmisch*... Praha 1722.

KONKLUSIVE KONNEKTOREN IM TSCHJECHISCHEN DER BAROCKPERIODE

Im vorliegenden Aufsatz werden die Funktionen und Bedeutungen konklusiver Konnektoren analysiert. Konklusive Konnektoren drücken sog. prospektive Variante natürlichsprachlichen Schließens aus (Karlík 1999). Diese Analyse geht von der Exzerption der Konnektoren in den tschechischen Literaturdenkmälern und lexikographischen und grammatischen Werken der Barockperiode aus. Konklusive Konnektoren der Tschechischen Sprache der Barockperiode bilden eine vielfältige Gruppe, deren Mitglieder einen unterschiedlichen syntaktischen Status haben: 1/ Parataktische Konnektoren – ihre semantische Basis wird von der logischen Junktor Konjunktion geprägt; in dieser Funktion werden verschiedene Wortarten eingesetzt (Pronominale Adverbien, Präpositionen, Substantive), die mit dem Konnektor *a* gewöhnlich kookurieren. Diese Ausdrücke tragen in die Satzverknüpfung spezifische Bedeutungsmerkmale ein – Kausalität: *proto, z toho, za to, z té příčiny, pro tu příčinu*; Ort (Richtung): *tudy, odtud*, Zeit (Temporale Identität): *tedy, tehdy*, Art und Weise und Maß: *tak*. Konnektor (*a*) *tudiž*, aus dem Neutschechischen bekannt, wird im Tschechischen der Barockperiode noch nicht benutzt. 2/ Hypotaktische zusammengesetzte Konjunktion *takže*, die durch Adverbialisation von Adverb *tak* und Konjunktion *že* entstanden ist, enthält noch Reste ihrer resultativen (finalen) Bedeutung. 3/ Weiterführende Relativen: *pročež, načež, odkud(ž)* – diese Verknüpfungsmittel werden im Artikel nicht analysiert.

Pavel Kosek
Ústav českého jazyka FF MU
Arna Nováka 1
602 00 Brno

Tento příspěvek vznikl v rámci POSTDOC projektu GA ČR (405/04/P065) Spojovací prostředky češtiny období baroka.